

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА

УДК 343.102

СВИДОК У КРИМИНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Михайло ГОЛОВКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та правосуддя
Чернігівського національного технологічного університета

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються положення КПК України, якими встановлено процесуальний статус свідка в кримінальному провадженні, досліджуються поняття показань свідка як процесуального джерела доказів. Звертається увага на необхідність законодавчих змін щодо визначення статусу свідка.

Ключові слова: свідок, кримінальне провадження, показання, показання з чужих слів, кримінальний процесуальний кодекс України.

WITNESS IN A CRIMINAL PROCEEDING

Mykhailo HOLOVKO,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Criminal Law and Justice
of Chernihiv National Technological University

SUMMARY

This paper examines the norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine, which define the concept of a witness in a criminal proceeding. Attention is paid to witness testimony as a procedural source of evidence. Some of criminal procedural rules of CPC of Ukraine, which explain the procedure of interrogation conducting, state subject-matter or particular categories of interviewees to be questioned, are in different articles, so one shall take into consideration requirement of each of them. Of particular note, the author gives hearsay evidence. It is noted that the law does not distinguish witnesses by type and offers its own classification. As a result of the analysis of criminal-procedural norms, the author comes to the conclusion about the need for legislative changes in the status of a witness. The need for legislative changes in determining the status of a witness is justified.

Key words: witness, criminal proceeding; indication, testimony from other people's words, the Criminal Procedural Code of Ukraine

Постановка проблеми. В умовах зростання злочинності, безпрецедентного різноманіття і ускладненості кримінальної активності своєчасне і високопрофесійне виконання слідчих дій – головна і беззаперечна умова процесуальної результативності як досудового розслідування, так і судового провадження.

Під час здійснення правосуддя особливість встановлення істини полягає в тому, що дослідженню підлягають факти, дії, події, що відбувалися в минулому. Відновлюються вони, перш за все, з використанням свідчень осіб, які їх безпосередньо спостерігали або мали про них відомості, отримані з інших джерел.

Показання свідка є одним із найпоширеніших джерел доказів, які використовуються в кожному кримінальному провадженні. Необхідність дослідження законодавчого встановлення процесуального статусу свідка, порядку отримання від нього показань, з'ясування їх правової природи та використання в доказуванні обумовлюється потребами практики, оскільки саме на підставі показань свідків, у сукупності з іншими доказами, встановлюються обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Нерідко, за відсутності інших належних та допустимих доказів, судове рішення ухвалюється винятково на підставі показань свідків.

Стан дослідження. На різних історичних етапах розвитку держави і законодавства проблема формування та використання доказів в кримінальному провадженні тра-

диційно належить до тих, що привертають найбільшу увагу фахівців. У ракурсі новітнього кримінального процесуального законодавства України її дослідженню присвячені наукові праці Ю.П. Аленіна, В.П. Гмирка, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, О.В. Капліної, В.О. Коновалової, Л.М. Лобойка, О.Р. Михайленка, В.Т. Нора, А.В. Панової, М.А. Погорельського, В.В. Тютюнника, Л.Д. Удалової, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила та інших науковців.

Науковим осмисленням питань використання показань свідка як процесуального джерела доказів займалися В.І. Сміслов, М.Л. Якуб, С.М. Стахівський, М.В. Казаренко та інші вчені-процесуалісти. Існуючі наукові дослідження відіграли певну роль у процесі реформування процесу доказування в Україні, проте наявні напрацювання не враховували новітні підходи до розуміння доказування у світлі реформ кримінального процесуального законодавства, що відбуваються.

Мета статті полягає в з'ясуванні змісту норм Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України 2012 року, що визначають процесуальний статус свідка в кримінальному провадженні, дослідженні поняття показань свідка як процесуального джерела доказів.

Викладення основного матеріалу. Про значення показань свідків як джерела доказів свідчать, зокрема, опитування суддів. За їх результатами значимість джерел інформації, що складають основу формування суддівського

рішення у кримінальному провадженні, виглядає таким чином: на першому місці – показання свідків; на другому – висновки експертів; на третьому – свідчення потерпілого. Четверте і п'яте місця розділили документи і речові докази.

Згідно з положеннями ст. 65 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яку викликано для давання показань [1].

Як визначено КПК України, свідок разом із заявником, перекладачем, експертом, спеціалістом, секретарем судового засідання та судовим розпорядником належать до «інших учасників кримінального провадження».

Кримінальне провадження визначається КПК України як «досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку з вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність» [1].

З наведених законодавчих положень витікає висновок щодо можливості допиту особи як свідка під час досудового розслідування, так і у процесі судового провадження. Але поряд із висновком виникає й питання про можливість та підстави використання цих показань в якості доказу для прийняття судом рішення в кримінальному провадженні. Розв'язанню цього питання присвячені норми КПК України, що надають визначення доказів та їх процесуальних джерел.

Як вірно зазначає О.Г. Шило, однією з новел КПК України є положення доказового права, що стосуються закріплення процесуальних джерел доказів, порядку їх формування в кримінальному провадженні, обґрунтування судових рішень лише судовими доказами, тобто тими, які безпосередньо досліджені судом у судовому засіданні за участю сторін судового процесу [2].

Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України показання вважаються процесуальними джерелами доказів. У силу положень ч. 1 зазначеної статті слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд на підставі фактичних даних, отриманих в передбаченому кримінально-процесуальним законом порядку, встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [1]. За змістом КПК 2012 року ці фактичні дані є доказами.

Наведені вище поняття відповідають завданням кримінального провадження, його засадам і цілям, що мають забезпечувати досягнення мети кримінального судочинства – захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1].

Поряд із тим, виходячи із законодавчих приписів ч. 4 ст. 95 КПК України, відповідно до яких обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них суд не вправі, а може мотивувати свої висновки лише ґрунтуючись на показаннях, які він сприймав безпосередньо під час судового засідання, виникає підстава для класифікації доказів на судові та досудові.

З огляду на положення ст. 94 КПК України право оцінювати докази в кримінальному провадженні надається слідчому, прокурору, слідчому судді та суду. При цьому слідчий є суб'єктом, до обов'язків якого відноситься збирання доказів та їх процесуальне закріплення, прокурор

здійснює нагляд за досудовим розслідуванням у формі процесуального керівництва, слідчий суддя здійснює судовий контроль, що полягає в забезпеченні законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час досудового розслідування, а суд здійснює розгляд справи по суті. Основна різниця вказаних суб'єктів полягає у функціональній складовій частині їх діяльності: слідчий та прокурор забезпечують збирання, закріплення та оцінку доказів, а слідчий суддя та суд – оцінку доказів зібраних стороною обвинувачення, з урахуванням вимог ч. 2 ст. 94 КПК України, відповідно до яких жоден доказ не має наперед встановленої сили [1].

Посилаючись на правило, передбачене ч. 4 ст. 95 КПК України, за змістом якого суд свої висновки може обґрунтувати лише показаннями, які він сприймав безпосередньо під час судового засідання або які отримані у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України, О.Г. Шило вірно зазначила, що в такий спосіб законодавець чітко розставив акценти стосовно вектору доказування в змагальному кримінальному процесі, визнавши судовими доказами лише ті, що безпосередньо досліджені судом у судовому засіданні за участю сторін [2].

Тлумачення вищезазначених законодавчих приписів дозволяє зробити такі висновки:

1) показання, речові докази, документи, висновки експертів, що одержані слідчим, прокурором в установленому кримінально-процесуальним законодавством порядку під час досудового розслідування, в силу вимог ч. 2 ст. 84 є джерелами доказів, на підставі яких вказані суб'єкти з'ясовують обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. За своєю сутністю це так звані «докази досудового розслідування»;

2) фактичні дані, отримані та досліджені судом у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, є судовими доказами.

З'ясовуючи сутність показань свідка в кримінальному провадженні, необхідно дослідити як нормативно закріплені дефініції, так і думки вчених – процесуалістів з окресленого питання.

Так, частина 1 статті 95 КПК України містить легальне визначення поняття показань – це «відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження» [1].

Крім того, поняття показань використовується законодавцем у ст. 384 КК України, нормами якої встановлено кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого [3]. Так, показання в розумінні ст. 384 КК України вчені розглядають як відомості про факти, що підлягають встановленню в кримінальній справі й мають важливе значення для правильного вирішення справи [4, с. 1119].

С.М. Сівочек вважає, що показаннями свідків, потерпілих, обвинувачених та підозрюваних є лише такі їхні повідомлення, які були одержані та закріплені в матеріалах кримінальної справи з додержанням вимог КПК України [5, с. 11].

Д.В. Давидова під показаннями розуміє інформацію, яка надається в усній, письмовій формі або мовою жестів (глухими, німими, глухоніми) під час слідчих (розшукових) дій ... свідком, ... щодо відомих їй (курсив автора) обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [6, с. 179].

Щодо свідка, то відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 3 та ч. 1 ст. 65 КПК України свідок – це учасник кримінального провадження, фізична особа, якій відомі або можуть

бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження і яка викликана для давання показань.

На думку І.Я. Фойницького, свідком є фізична особа, яка володіє відомостями щодо обставин справи, здобутими шляхом особистого їхнього сприйняття, і викликана до суду для свідчення перед ним цих обставин у встановленому законом порядку [7, с. 272–273].

Свідок як суб'єкт кримінального процесу – це фізична особа, яка володіє відомостями щодо обставин кримінального провадження. Як свідок особа може бути допитана лише після початку досудового розслідування [8, с. 208].

Свідок у кримінальному провадженні – це, як правило, юридично не зацікавлена в результаті вирішення справи особа, в якій під час досудового розслідування та судового розгляду відбираються показання. Свідком у кримінальному провадженні є особа, якій відомі обставини події або відомості про підозрюваного чи обвинуваченого. У теорії кримінального процесу свідок належить до групи суб'єктів кримінального процесу, які сприяють здійсненню кримінального судочинства [9, с. 189; 10, с. 55].

Найважливішим процесуальним засобом, завдяки якому слідчий, прокурор та суд з'ясовують обставини події, на нашу думку, є показання осіб, які володіють певною конкретною інформацією про подію злочину.

З урахуванням значення показань свідка для досягнення мети і вирішення завдань кримінального процесу держава закріплює обов'язок свідка дати правдиві показання про відомі йому обставини події кримінального правопорушення [11, с. 491].

З огляду на гуманістичний характер КПК України, відповідно до засад законності законодавець нормативно закріпив право підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду та обов'язок свідка давати показання слідчому, прокурору, слідчому суді, суду в установленому порядку.

Поряд із тим, за умови якщо показання свідка можуть стати підставою для підозри чи обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами або членами його сім'ї кримінального правопорушення, він, відповідно до положень ч. 1 ст. 63 Конституції України, має право відмовитися давати показання щодо себе та зазначених осіб [12].

Суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них.

Особа надає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених КПК.

Поряд із тим положеннями ст. 97 КПК закріплено можливість отримання показань з чужих слів. Показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи [1].

Незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, суд у виняткових випадках має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів.

У той же час, якщо показання з чужих слів не підтверджуються іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч. 2 ст. 97 КПК, вони не можуть бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких надані.

У будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони надаються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу

або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження [1].

Обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (предмет доказування), визначені ст. 91 КПК України. До них відносяться: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, в тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [1].

Однак, як вбачається з досліджених матеріалів кримінальних проваджень, нерідко про обставини проведення слідчих дій, результати здійснення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування за ініціативою сторін кримінального провадження як свідків у суді допитують осіб, котрі були понятими, приймали участь у проведенні оперативно-розшукових чи слідчих дій або були очевидцями їх проведення. Інформація, що надається цими свідками виходить за межі обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Поряд із тим її одержання сприяє перевірці та оцінці судом доказів, на які посилаються сторони провадження. На окрему увагу, на нашу думку, заслуговують питання, пов'язані з допитом понятих як свідків під час досудового розслідування. З матеріалів слідчої практики застосування положень КПК 2012 року вбачається, що під час досудового розслідування слідчі чи прокурори – процесуальні керівники, викликають понятих, допитують їх як свідків про обставини проведення слідчих дій за їх участю. У той же час, з огляду на вимоги ч. 7 ст. 223 КПК України, відповідно до яких поняті можуть бути допитані як свідки лише під час судового розгляду, результати їх допиту на досудовому слідстві викликають певний сумнів в їх законності та не повинні братися судом до уваги з огляду на порушення порядку їх одержання слідчим чи прокурором як неуповноваженими особами.

Проведений комплексний аналіз надав можливість дійти висновку про те, що відповідно до особливостей сприйняття фізичною особою інформації щодо обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, вона може бути допитана як свідок, якщо:

1) їй відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань;

2) їй на підставі пояснень іншої особи відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження і яка викликана для давання показань із чужих слів;

3) вона як працівник правоохоронного органу здійснювала оперативно-розшукову діяльність, провадження досудового розслідування або нагляд за досудовим розслідуванням у кримінальному провадженні (поряд із тим, відповідно до ч. 7 ст. 97 КПК України, в будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження);

4) вона була присутньою під час проведення слідчої (розшукової) дії (зокрема, згідно з положеннями ч. 3 ст. 223 КПК України слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені);

5) вона була учасником проведення слідчої (розшукової) дії (відповідно до вимог ч. 6 ст. 246 КПК України рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися інші особи);

6) вона була понятим під час проведення слідчої дії в кримінальному провадженні (відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне. Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії);

7) вона не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого (в силу вимог ч. 7 ст. 55 КПК України за таких обставин підставою для визнання слідчим, прокурором чи судом особи потерпілою в кримінальному провадженні є лише її письмова згода. У разі необхідності особа може бути як свідок залучена до кримінального провадження при відсутності згоди).

Крім того, ч. 4 ст. 96 КПК України надає можливість допитати свідка щодо попередніх показань, які не узгоджуються із його показаннями.

З наведеного вбачається, що свідок може бути допитаний у кримінальному провадженні як про обставини вчинення кримінального правопорушення, так і про порядок проведення та результати слідчої дії.

Висновки. Проведений аналіз свідчить про те, що під час формулювання змісту ч. 1 ст. 65 КПК України зазначені вище неузгодженості законодавцем враховані не були. У зв'язку із цим видається за доцільне запропонувати викласти вищевказану норму в такій редакції: «Свідок – це фізична особа, яка є учасником кримінального провадження та якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню, а також про порядок проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, і яка викликана слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом для давання показань».

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. Шило О.Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні [Текст] / О.Г. Шило // Вісник кримінального судочинства – 2015. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2015_Shilo.pdf.

3. Кримінальний кодекс від 5 квітня 2001 року [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page13>.

4. Мельник М.І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., перероблене та доповнене. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

5. Сівочек С.М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеню канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / С.М. Сівочек ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 19 с.

6. Давидова Д.В. Джерела доказів у кримінальному процесі України: дисс. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» [Текст] / Д.В. Давидова ; Донецький Юридичний інститут МВС України. – Кривий Ріг, 2015. – 225 с.

7. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства: Учебн. – Т. 2. / Под ред. А.В. Смирнова. – СПб. : Альфа, 1996. – 607 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

9. Григорчук Є.В. Процесуальна природа учасників провадження, що виконують допоміжну функцію у кримінальному судочинстві України [Текст] / Є.В. Григорчук // Правничий часопис Донецького університету. – 2013. – № 2. – С. 186–191. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pchdu_2013_2_28.pdf.

10. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України [Текст] / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко – [2-ге вид., перероблене і доповнене]. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

11. Нор В.Т. Свідок у кримінальному процесі України: коло осіб, предмет показань та свідочий імунітет [Текст] / В.Т. Нор // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – С. 491–498.

12. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Головко Михайло Борисович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та правосуддя Чернігівського національного технологічного університета;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Holovko Mykhailo Borisovich – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Criminal Law and Justice of Chernihiv National Technological University;

golovcko.m@ukr.net